

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Cilt 5, Sayı 12, Temmuz 2018, ss. 1-8.

Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 5, Issue 12, July 2018, pp. 1-8.

ISSN 2148-5704

DOI Number: 10.17822/omad.2018.96

Geliş Tarihi/Received: 25.06.2018 Kabul Tarihi/Accepted: 20.07.2018

İLK DÖNEM TÜRKÇE ÇEVİRİ ESERLER HAKKINDA –BİR ANALİZ DENEMESİ–*

*About the First Period Turkish Translation Studies
–an Analysis Essay–*

Ahmet Nurullah ÖZDAL**

Öz: Erken dönemlerde Türkçeye çevrilmiş olan eserlerin önemli bir grubunu, bir savaşçı yetiştiricisi, bir hukukçu yahut bir tıp hekimi için hazırlanmış el kitaplarının oluşturduğu fark edilir. Yani uygulanabilir, pratik amaçlara hizmet eden, mesleki diyebileceğimiz kitaplardır. Bu gruptakiler genel olarak –başta Arapça olmak üzere– yabancı bir lisanla ilgili Türk lehçesine çevrilmişlerdir. Çeviriye kaynaklık eden orijinal metin ve yazarı hakkında kısa bir malumat, bazen eserin ilk bölümünde verilir. Hatta bu bilgi verilmese bile, eserin ismi ve başlıklarının adlandırılmasından yola çıkarak aslının Arapça olduğunu anlayabiliriz. Ancak unutulmaması gerekir ki bu eserlerin çoğu tam metin çeviri değil, çeviri-telif eserlerdir. Yani çeviriyi yapan kişi, eserin aslını iskelet olarak kullanır ve kendi birikimiyle, farklı bir eser ortaya koymuş olur. *Munyetü'l-Ğuzât*'ta, esasında Orta Asya toplumlarında rastlanılan ve büyük ihtimalle eserin orijinal hâlinde yer almayan bir askerî talim oyunu olan “top urmak” babına geniş yer verilmiştir. *Kitab-ı Gunyâ*'nın Türkçe çevirisinde de benzeri bir düzenlemenin yapıldığı fark edilir. 15. yüzyıl başlarında Osmanlı saray çevresinde daha farklı bir hareketlenme göze çarpmaktadır. Bilhassa Sultan II. Murad'ın saltanat yıllarına tekabül eden bu dönemde edebî, dinî, felsefî eserlerin, ayrıca tarih kitaplarının Türkçeye çevrilmesine hız verilmiştir ve hem Arapça hem de Farsça eserler, aynı düzeyde çevrilmeye değer bulunmaktadır. Özellikle bu zaman aralığında siyasetname tarzında çok fazla eserin Osmanlı Türkçesine kazandırıldığı müşahade edilir. Bu durum, mezkûr dönemde henüz tarihçiler tarafından adı konulmamış bir Osmanlı Rönesans'ı yaşadığını gösterir niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Metin analiz, Yapı-söküm, *Kitab-ı Gunyâ*, *Munyetü'l-Ğuzât*, *Mu'înü'l-Mürîd*

Abstract: It is noticed that majority of the handbooks translated into Turkish in the early periods were prepared for warrior breeders, jurists or medical doctors. In other words, they were the books that we can call them applicable and professional and for practical purposes. These groups were generally translated into the related Turkish dialect from a foreign language, mainly Arabic. A brief information about the originating text and the origin of the translation were sometimes given in the first part of the study. Even if this information was not given, we could understand that this study was Arabic by means of the naming of the title and subheadings of the study. However, it should be remembered that most of these works were not full-text translations, but translation-copyright studies. In *Munyetü'l-Ğuzât*, there was a large room for the "hitting the cannon", a military training game that was originally found in Central Asian societies and probably not in its original form. It is noticed that a similar arrangement was made in the translation of the *Kitab-ı Gunyâ*. At the beginning of the 15th century, a different movement around the Ottoman palace was striking. Especially in the period corresponding to Sultan Murad II's reign years, the speed of translation of literary, religious, philosophical studies as well as history books into Turkish had been accelerated and both Arabic and Persian studies were worthy of being translated at the same level. Especially during this time period, it was observed that many studies in the style of politics were gained to the Ottoman Turkic. This shows that there was an Ottoman Renaissance in the mentioned period that has not been named by historians yet.

Keywords: Text analysis, deconstruction, *Kitab-ı Gunyâ*, *Munyetü'l-Ğuzât*, *Mu'înü'l-Mürîd*

* Bu makale, 28-30 Haziran 2018 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen Atebetü'l-Hakâyık ve İlk Dönem Türkçe İslami Eserler Sempozyumunda sunulan sözlü bildirinin gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş hâlidir.

** (Dr. Öğr. Üyesi), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ağrı/Türkiye, e-mail: ahozdal@gmail.com, ORCID: orcid.org/0000-0002-0161-8289

Giriş

Türk kültür tarihi araştırmacılarının karşılaştıkları en büyük zorluk, araştırma sahalarının zaman ve mekân bakımından çok geniş ve çeşitlilik arz eden bir yapıya sahip olmasıdır. Alabildiğine geniş olan bu coğrafya, homojen özellikler göstermez. Bu bağlamda, aynı anda bir Türk boyu, Çin ve Hint kültür uzamlarının etki alanında olabilmekte, tarımsal faaliyetlerde bulunabilmekte, Budizm ya da Maniheizm akımlarına ilgi duyabilmekte ve kendi özgün alfabetini geliştirebilmektedir. Aynı esnada Maverâünnehr bölgesindeki bir başka Türk boyu, İslamiyet’i benimseyerek yerleşik hayata adapte olabilir ve bir diğer Türk boyu ise göçebe yaşayışını sürdürebilir. Her birinin kültürlerinin şekillenmesinde, beslendikleri farklı dinamiklerin rolü büyüktür. Eğer bu durum göz önünde bulundurulmazsa, mesela 11. ve 12. yüzyıl Türkistan’ında ulaşılan ileri entelektüel seviyenin ardından neden 13. ve 14. yüzyıllarda Türkçeye sadece görece basit ve temel düzeydeki eserlerin çevrilmiş olduğu sorusuyla karşı karşıya kalınır. Öyle ya, 12. yüzyıl Harezmi bölgesinde, tüm İslam dünyasının isimlerini saygı ile andıkları Türk asıllı akâit âlimleri, filozofları ve tıp bilginleri yaşamış fakat 14. yüzyıl Anadolu’sunda bu ilim dallarına yönelik aynı olgunluk seviyesini temsil eden eserler ortaya konulmamıştır. Bu problematik, Osmanlı medeniyeti araştırmacıları açısından da hayli ehemmiyet arz etmektedir. 15. yüzyıldan itibaren parlamaya başlayan ve 17. yüzyılda kemale erişen Osmanlı entelektüel dünyasının kaynakları araştırılırken erken dönemlerde Türkçeye çevrilen eserlerin aslında ne denli özel bir konuma sahip oldukları kolaylıkla fark edilir.

Bu makalede, öncelikle erken dönemlerde Türkçeye çevrilmiş olan farklı alanlardan bazı temel eserler tek tek ele alınarak incelenecek ve ardından da bu eserlerin bazı ortak noktaları, tespit edilebildiği kadarıyla zikredilecektir. Sonrasında ise daha farklı özellikler gösteren başka bir çeviri hareketine değinilecektir.

1. Çözümlemeler

Kitab-ı Gunya, başlıkları Arapça, konuların diziliş sırası bakımından diğer fıkıh kitaplarıyla yaklaşık aynı tutarlılıkta ve sırada olan bir eserdir. Bu açıdan, tek ciltlik *el-İhtiyâr*, *Kudûrî* gibi fıkıh kitapları da, 30 ciltlik *Mebcut* gibi mufassal kitaplar da yaklaşık aynı sıralamaya riayet ederler. Önce ibâdât (yani ibadetler konuları) ve sonra muâmelât, ukûbât (yani hukuki meseleler ve cezalar konuları) sıralanır. İbâdât kısmı, daha kapsayıcı bir ifadeyle tüm fıkıh kitaplarının ilk babı, sular babı (*Bâbu ‘l-mâ*) olarak düzenlenir. Daha sonra sırasıyla abdest, namaz, oruç vs. konuları işlenir. *Kitab-ı Gunya*’da bir ince ayırım farkıyla, kitabın yazılış gayesi açıklandıktan sonraki ilk konu, ilim öğrenmenin gerekliliği (*Bâbu talebi’l-‘ilm*) konusudur. Hemen ardından ise *Bâbu Ma’rifetillâhi Teâlâ Azze ve Celle* başlığı gelir. Müellif, Allah’ı bilmenin en önemli farz olduğunu belirterek bu bölümü oluşturmuştur. Bu yönüyle eser, yer yer içerisinde akaide dair temel meseleleri de ihtiva eden bir ilmihal kitabı görünümündedir. Ancak unutulmamalıdır ki eser, ağırlıklı olarak bir fıkıh / hukuk kitabıdır. Sıradan insanların gündelik meselelerine çözümler sunan bir el kitabı olmanın ötesinde, miras, alışveriş, ortaklıklar, cinayet, nikâh gibi temel hukuk mevzularını ele alan bir eserdir. Kitaptaki diğer fıkıh kitaplarının konu sıralamalarına uymadığı görülen bir diğer husus, önce taharet sonra ise su baplarının ele alınmış olmasıdır. Aynı şekilde fıkıh kitaplarının ilk konulardan birisi olarak ele aldıkları “kadınlara mahsus hâller babı” *Kitab-ı Gunya*’da namaz babından sonra ele alınır.

Kitab-ı Gunya ile ilgili en önemli tartışmalardan birisi, İmam Kadı’nın bu eseri yazan kişi mi yoksa Türkçeye çeviren kişi mi olduğu hususudur. Aslında İmam Kadı, eseri bizzat kendisinin isimlendirdiğini daha ilk sayfasında belirtmiştir.¹ Eserin esasında Arapçadan çevrildiğini savunanlar, konu başlıklarının Arapça isimlendirilmesini argüman olarak öne sürebilirler. Ancak bu davranışın daha basit ve somut bir açıklaması da olabilir. Mesela İmam Kadı’nın eserine bir çatı / rol modeli / şablon oluşturmak üzere Arapça kaleme alınmış kadim

¹ *Kitab-ı Gunya*, haz. Mustafa Akkuş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 277.

fıkıh kitaplarını kullanmış olması ve bu kitaplardaki konu başlıklarını orijinal hâlleriyle kendi eserine almış olması da pekâlâ mümkündür.

İlginç bir bilgi olarak, Fatih'in hocalarından Molla Hüsrev'in kaleme aldığı *Dürrer* ve şerhi olan *Gurer* isimli eserlerde kendisine en fazla atıf ve göndermede bulunan kitaplardan birisi *Kitab-ı Gunya*'dır.² Molla Hüsrev'in kastettiği *Gunya*'nın aynı isimde bir başka fıkıh eseri olabileceği ihtimali var olsa da zayıftır. Zira her iki müellifin yaşadıkları zaman ve mekân bilgileri uyuşmaktadır. Ayrıca Molla Hüsrev'in Varsak Türkmenlerinden olduğu da bilinmektedir. İmam Kadı, Molla Hüsrev'den sadece bir ya da iki nesil önce yaşamış olmalıdır.

Yazarının adı hakkında sadece İslâm kaydının bulunduğu *Mu'înü'l-Mürîd*, akait ile başlayıp fıkha geçen ve sonra da adap, tasavvuf konuları ile sonlanan ilginç bir eserdir. Fıkıh bahsinde ibadetlerle ilgili olarak, abdest, namaz ve zekât konuları geniş tutulmuş, buna mukabil oruç konusu ise çok dar tutulmuştur. Hac konusuna ise hiç girilmemiştir. Bu bölümdeki diğer konular arasında, kurban kesme, av etleri fasılları bulunur. Muâmelâtta ise sadece ödünç alımlar, alım-satım, faiz ve bağış konuları bulunmaktadır. Miras, cinayet, nikâh, boşanma gibi en temel fıkıh konularına neredeyse hiç girilmemiştir. Eserdeki fasıllar ve bölümler, Türklerin göçebe yaşayışlarına uygun biçimde daralmakta yahut genişlemektedir. Mesela zekât bahsinde, at, koyun ve devenin zekâtına dair bilgiler, ilgili bölümün yarısından fazlasını teşkil etmektedir.³

Mu'înü'l-Mürîd'in şiir tarzında kaleme alınmış olmasının son derece anlaşılır temel bir nedeni vardır: Ezberlemeyi kolaylaştırmak. Aslında Arapça kaleme alınmış olan ve medreselerde ders kitabı olarak okutulan çoğu kitapta da düz yazıda kâfiye olarak tanımladığımız seci sanatı hâkimdir. Böylelikle akıcı, lirik bir okunuş mümkün olur, akılda kalıcılık artar ve ezber kolaylaşır. Sözelimi meşhur Hanefi fıkıh kitabı *Kudûrî*, Malikilerin temel fıkıh kitapları *el-Muvatta* ya da Arapça nahiv ilmine dair olan meşhur *el-Kâfiye* isimli kitaplar neredeyse tamamen seci üslubuna sadık kalınarak kaleme alınmışlardır. Hatta Sünni akideye ait ana meselelerin bir arada sunulduğu *Emâlî* adlı risale de tüm medrese talebelerinin ezberlemesine yönelik kaleme alınmış 67 beyitlik bir kasidedir.

Tabîb İbn Şerîf'in *Yâdigâr*'ı da, halkın anlayabileceği ve kendisinden faydalanabileceği bir dilde kaleme alınmıştır. Esasında İbn Şerîf, ömrü boyunca tıp ilmiyle uğraşmış ve kendi ifadesiyle Arapça, Farsça tıp kitaplarını tecrübeli üstatlardan tedris etmiş profesyonel bir hekimdir.⁴ Ancak o, her Müslümana faydası olacak bir eser yazmayı gaye edinmiş ve bu doğrultuda *Yâdigâr*'ı kaleme almıştır. *Yâdigâr*, teknik tıbbi bilgiler içermez. Herkesin anlayabileceği ve uygulayabileceği bilgilerle doludur. Eserin ilk kısımları, hastalık öncesinde sağlığın muhafazası (*hıfzu's-sıhha*) konularına tahsis edilmiştir. Bu bağlamda, iklim şartları, giyim-kuşam, gıdalar, su ve içkiler, uyku düzeni, spor, detoks uygulamaları, kan aldırma, hamam, yolculuk, cinsel sağlık konularına değinilir. İkinci bölüm, hastalıklarla ve psikolojik rahatsızlıklarla ilgilidir. Üçüncü bölümde, hastalıklara karşı kullanılacak ilaçlar, reçeteler, drog tarifleri geniş biçimde ele alınır. Dördüncü bölüm ise tabipler için olan tavsiyeleri ihtiva eder.

14. yüzyıl Anadolu'sunda kaleme alınmış olan *Edviye-i Müfred*e, aslında bir telif eserdir. Sadece, eseri oluşturan dört bölümden birisi, doğrudan başka iki eserden iktibas yapılmak suretiyle tertip edilmiştir. Zaten eserin müellifi olan İshak b. Murad, bu aktarımı yaptığı

² Bkz. Molla Hüsrev, *Dürrerü'l-Hükkâm fi Şerh-i Gureri'l-Ahkâm* I-II, İstanbul, 1329. Molla Hüsrev, eserinin birçok yerinde bir görüşü belirttikten sonra "*Gunye'de ve Tatarhaniyye'de de böyledir*" şeklinde ifadelerle bu kitaplara göndermeler yapmaktadır.

³ Bkz. İslâm, *Mu'înü'l-Mürîd*, haz. Recep Toparlı-Mustafa Argunşah, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 119-126.

⁴ Tabîb İbn Şerîf, *Yâdigâr*, Proje danışmanı: Ayten Altıntaş, edit. Orhan Sakin, *15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı: Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf*, Yerküre Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2003, I, s. 171.

eserlerin isimlerini açıkça belirtmektedir.⁵ Eserin ilk bölümünde alfabetik bir sıra ile ilaç yapımında kullanılan maddeler ve farmakolojik bitkiler ele alınır. İkinci bölüm, hastalıkların tedavisi üzerinedir. Üçüncü bölüm, *Zahîre-i Harezşahî* isimli tıp eserinden ve İbn Sina'dan alınan muhtasar makalelerin çevirilerinden oluşur. Bu bölümde, yiyecekler, ilaç ve terkiplerden bahsedilse de ağırlıklı olarak üzerinde durulan konu, cinsel sorunlar ve yetersizlikler ile bunları gidermeye yönelik çözümlerdir. Kitabın son bölümünde, mini bir Arapça-Farsça-Türkçe terimler sözlüğüne yer verilir. Sözlükte önce hastalık adları, organ isimleri, tıbbi konular bulunur; sonraki bölümde ise muhtelif bitki, gıda isimleri ve tıp jargonuna ait başka kavramlar vardır.

Arapçadan Kıpçak Türkçesine tercüme edilmiş askerî risaleler, araştırmamızı oluşturan alt-gruplardan bir diğeridir. Genel itibarıyla bu risaleler, Memluk savaşçılarının at binme, silah kullanma eğitimlerini icra eden subay ve usta-öğreticilere kolaylık sağlamak üzere çevrilmişlerdir. Bu grupta, *Kitab fi İlmi'n-Nüşşâb*,⁶ *Kitab fi Riyâzâtî'l-Hayl*,⁷ *Kitabu Baytaratî'l-Vâzih*,⁸ *Münyetü'l-Guzât* zikredilebilir.

Münyetü'l-Guzât'ın elimizdeki tek nüshası, Gazi Altınboğa adına 1446/7 tarihinde istinsah edilmiştir. Eserin 7 satırlık ilk iki sayfası çevrilmemiş, Arapça olarak muhafaza edilmiştir. Mütercim, ne kendi adını ne de tercüme konusunu asıl eserin adını ve yazarını kaydetmiştir. Sadece, eserin Hasekiler hası Timur Bek'in emriyle Türkçeye tercüme edildiği bilgisi vardır. Mütercim, eseri 6 fen olarak düzenlediğini belirtir: Ata binmek, süngü tutmak, kılıç kullanmak, kalkan tutmak, ok atmak, top vurmaktır. Ancak dördüncü bölümü oluşturması gereken kalkan tutmak bölümü eserde bulunmaz.⁹ Bunun yanında eserin en sonunda çok kısa bir zıpkın kullanma bölümü ilave edilmiştir. Altıncı fenni oluşturan *Top Urmak* (top oyunu) bölümü¹⁰ ilgi çekicidir. Bu başlık altında top ve çevgân oyunu için seçilecek alanın belirlenmesi, takımların oluşturulması, oyunun kuralları, eksik oyuncu olması durumunda uygulanacak alternatif eşleşmeler gibi hususlara açıklık getirilir.

Münyetü'l-Guzât ve bu gruptaki diğer çeviri risalelerle ilgili aklımızı kurcalayan en önemli handikap, zaten küçük yaşlardan itibaren birer savaşçı olarak yetiştirilmiş olan Türklerin askerî talimlerinde niçin Arapçadan çevrilmiş metinlerin yol gösterici olarak kullanıldığı hususudur. Bu meseleye dair bir akıl yürütecek olursak eğer, yerleşiklerin göçebelere kıyasla daha güçlü biçimde yazılı kültüre sahip olduklarını; bilginin aktarımında göçebelerin –günümüz ifadesiyle– alaydan yetiştiklerini ancak yerleşik uzamda savaşçı olarak yetiştirilenler için bu tarz bir eğitim sistemi geliştirilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu askerî metinlerin Arapça orijinallerinin de önceki dönemlerde yaşamış Türk asıllı bir komutan tarafından kaleme alınma ihtimalleri söz konusudur. Bilindiği üzere Tayboğa el-Eşrefî ya da Erenboğa ez-Zerdkâşî gibi Türk asıllı Memluk generaller tarafından askerî mühendisliğe dair Arapça kaleme alınan eserler vardır. Osmanlı döneminde de yine Türk müelliflerce ama Arapça yazılmış eserler mevcuttur. Bir başka ihtimal ise, çevirilere konu olan önceki dönemlerde yazılmış Arapça eserlerin, vakt-i zamanında Abbasî ordusunun mühim bir bölümünü oluşturan Türk gulamlarının yetiştirilmeleri için kaleme alınmış olabilmeleri olasılığıdır. Selefiler –yani Abbasi gulamlar– küçük yaşlarda devşirilip iyi bir Arapça eğitiminin ardından orduya alınmışlardır. Oysa halefleri olan Memluk savaşçıları, daha geç yaşlarda orduya alınmaktadırlar, daha özgür bir hareket tarzları vardır ve

⁵ İshak b. Murâd, *Edviye-i Müfredde*, haz. Mustafa Canpolat - Zafer Önler, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 72.

⁶ *Kitab fi İlmi'n-Nüşşâb*, haz. İbrahim Delice, *Hülâsa Okçuluk ve Atçılık* içerisinde (s. 195-211 arasında), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.

⁷ *Kitab fi Riyâzâtî'l-Hayl*, haz. Can Özgür, *Kitabu'l-Hayl: Memluk Kıpçakçası ile Yazılmış İlk Türk At ve Atçılık Eserinin Paris Yazması*, Çantay Yayınları, İstanbul 2002.

⁸ *Kitabu Baytaratî'l-Vâzih*, haz. Can Özgür, *Baytaratî'l-Vâzih (Metin - İndeks)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1988.

⁹ *Münyetü'l-Guzât*, Haz. Mustafa Uğurlu, *Münyetü'l-Guzât (Metin - İndeks)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1984, giriş kısmına bakınız.

¹⁰ *Münyetü'l-Guzât*, s. 85-91.

Arapça öğrenme hususunda pek de istekli değildiler. Hâl böyle olunca, onların askerî talimleri için gerekli risale ve broşürler Türkçe olarak hazırlanmak durumundadır. Yukarıda geçen Tayboğa ve Erenboğa'nın eserlerinin Türkçe olmamaları da bu noktada anlaşılabilir. Onların eserleri basit askerî talim kitapları değil, ileri düzey askerî mühendislik, teknik ve strateji kitaplarıdır. Yani askerî bilime dair kitaplardır ve bilindiği üzere bilim kitapları çoğunlukla Arapça olarak yazılırlar.

2. İlk Dönem Çeviri Eserlerdeki Bazı Ortak Noktalar

I. Hepsinin giriş kısmında mezkûr eserin niçin Türkçeye tercüme edildiği, bu tercüme işinin kim ya da kimler tarafından talep edildiği bilgileri yer alır. Bu bilgiler yaklaşık olarak aynı formattaki cümlelerle verilmiştir. Yani cümle yapıları birbirine benzer şablonlar olup yalnızca cümleyi oluşturan özne ve nesnelere farklılaşır. Mütercime ilgili eserin tercümesini yapması isteği, bazen bir üst düzey subay, bir medrese hocası, bir boy beyi ya da bazen bir boya mensup sıradan insanların oluşturduğu bir grup tarafından bildirilebilir. Hepsinde de gerekçe olarak, geniş kitlelerin bundan menfaatlenmesi arzusu gösterilir. Bu geniş kitle, ya *Münyetü'l-Guzât*'ta olduğu gibi orduyu oluşturacak savaşçılardır ya da diğer eserlerde olduğu gibi tüm halktır. Yani bu çeviriler dar bir ilim muhitinin yahut rafine zevkler sahibi bir elit sınıfın istifadesine değil, yaygın çapta tüm halkın istifadesine sunulmuş olur ve pratik amaçlara hizmet eder. Mütercim, bazen çeviri karşılığında kendisine teklif edilen meblağı da eserinin giriş kısmında zikreder. Duruma göre bazen nakit para ya da deve, koyun, emlak benzeri aynı değer ifade eden bu meblağ, muhtemelen çeviriyi yapan kişinin bir teşekkür nişanesi olarak eserde zikredilmektedir.

II. Bu eserlerin bir kısmında, çeviriye esas teşkil eden orijinal kitabın ismi o hâliyle, çevrilmeden verilir. Bazılarında ise çevrilen esere yeni bir ismin verildiğini düşünürüz. Ancak yeni adlandırma da Arapçadır. Ayrıca, çevrilen eserin giriş kısmı –Besmele, Hamdele ve Salve'nin de yer aldığı ilk paragraf– yine Türkçeye çevrilmeksizin Arapça olarak bırakılır. Aynı şekilde bu tarz çeviri eserlerin bazılarında konu başlıkları da Arapçadır. Bunun da en olası sebebi, mütercimin asıl metin yazarına bir tür saygı duruşudur.

III. Çeviriyi yapan kişi, hiçbir şekilde dile / dillere hâkimiyetini ispatlamaya çalışmaz, edebî gayeler gütmeyiz, söz sanatlarındaki ustalığını konuşturmak için uğraşmaz. Türkçeyi en yalın ve en sade hâliyle kullanır. Arapça ya da Farsça kökenli kelimeler çok az (yaklaşık %10 ila 25 aralığında) kullanılır. Mamafih bu kelimeler daha önceden Türkçeye girmiş, Türkçe konuşanlar tarafından benimsenmiş kelimelerdir. Yani mütercim sistemli bir şekilde Türkçeye yeni yabancı kelimeler kazandırma peşinde değildir. Üstelik bu yabancı kelimelerin bir bölümü Türkçe ses uyumu ve dilbilgisi kurallarına uyarlanmış, asıl hâlleri yozlaştırılarak olabildiğince Türkçeye benzetilmiştir. Yine burada bir hatırlatma yapmamız gerekirse, bahsedilen yabancı kökenli kelimelerin Türkçeye uyarlanması işi çevirmen tarafından yapay olarak gerçekleştirilmemiştir; bu işin faileri, bizzat Türkçeyi konuşanların kendileridirler. Tabii ki bu davranışın sebebi de herkesin rahatlıkla söz konusu eserleri okuyabilmesi ve anlayabilmesidir. Kullanılan Türkçe öylesine yalındır ki, biraz aşinalık kazanıldığı takdirde bu metinler bugün dahi rahatlıkla okunup anlaşılabilirlerdir.

IV. Çeviriyi yapan kişinin esas metne çoğu kez sadık kalmadığı görülmektedir. Hitap ettiği kesimin yaşam şekilleri veya beklentileri doğrultusunda esas metinde yer alan bazı bölümleri kısaltır ya da genişletir. En önemlisi de, gerekli gördüğü yerlere müdahaleler ve eklemeler yapabilir. Bunun anlamı, tam metin çeviri olmayan bu eserlerin bazı durumlarda, çeviri olmaktan da öte, kadim bir eserin formatı kullanılarak oluşturulmuş yepyeni bir telif eser olarak değerlendirilebilecekleridir. İddialı olsa bile, bu olasılık her daim mevcuttur.

3. Saray Çevresinde Yoğunlaşan Çeviri Faaliyetleri

Osmanlı saray çevresinde 15. yüzyıl başlarından itibaren kendini gösteren tercüme faaliyetleriyse çok daha farklı bir kategoriye oluşturmaktadır. Özellikle Sultan II Murad'ın

hükümdarlık döneminde fark edilir bir ivme kazanan bu çeviri furçasında, dönemin kült hâline gelmiş çok sayıda Arapça ve Farsça eseri Osmanlı Türkçesine kazandırılmıştır. Bu yönüyle, tarihçilerin henüz adını koymadıkları bir Osmanlı Rönesans'ı dönemine ait bu çeviriler içerisinde siyasetnameler, hususiyetle dikkat çekicidirler. Diğer konularda olduğu gibi siyasetnamelerde de bir eserin birden fazla kişi tarafından yapılmış bağımsız çevirilerine rastlanılır. Sözgelimi, Emir Unsûru'l-Ma'allî Keykavus'un *Kâbusnâme*'si 14. yüzyılda beş farklı mütercim tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bunlar içerisinde en çok tanınmış olanı, Mercimek Ahmed tarafından çevrilerek II. Murad'a sunulmuş olanıdır (1431/32 yılında).¹¹ Mercimek Ahmed, bu eseri serbest tarzda ve kendi eklemeleriyle genişleterek tercüme ettiğini de kitabın içerisinde açıkça belirtmiştir. II. Murad dönemi öncesine tarihlenen siyasetnameler de bulunmaktadır. Bunlar içerisinde Şeyhoğlu Mustafa tarafından çevrilerek Yıldırım Bayezid'e sunulan *Kenzü'l-Küberâ*¹² ile Ahmed el-Amasî tarafından çevrilerek Çelebi Mehmed'e takdim edilen *Mirâtu'l-Mülûk*¹³ zikredilebilir.

15. yüzyıl Osmanlı saray çevresinde ayrıca dinî, edebî, felsefi, tasavvufî eserlerin çevrilmesi de göze çarpmaktadır. Çok daha önemli olan ise, Osmanlı dünyasında artık özgün eserler de yazılmaktadır. Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan, Eşrefoğlu Rûmî gibi eserlerini Türkçe kaleme alan mutasavvıflar bu dönemlerde yaşamışlardır. Onların eserleri, yalın, saf bir Türkçeyle yazıldığı gibi, savundukları tasavvufî akide de saf aşkı en merkeze yerleştiren, nispeten daha arı ve kapsayıcı bir öğretiler. Yaklaşık yüz yıl sonrasında itibaren hem dil bakımından daha ağır ve hem de öğretici bakımından daha derin eserler yazılacaktır.

Tüm bu verileri zaman ve mekân farklılıklarını da göz önünde bulundurmak suretiyle bir sıralamaya koyduğumuzda, karşımıza şöyle bir tablo çıkar. Öncelikle ilk başta değindiğimiz çeviri eserler, yerleşiklerin dünyasına sonradan dâhil olmuş, göçebe, sıradan insanlara hitap eden eserlerdir. Mesela Kıpçak Türkçesine çevrilen askerî risaleler, yerleşiklerin dünyasına savaşçı adayları olarak sızmış Kıpçaklara hitap etmektedirler. Bu Kıpçaklar, toplumun en alt sınıfından (köle) olarak girdikleri yerleşiklerin ülkesinde hem zamanla yükselerek seçkin bir asker kastı oluşturacaklar hem de burayı kendi ülkeleri hâline getireceklerdir. Benzer şekilde, Oğuz Türkçesine çevrilen tasavvuf, fıkıh ya da tıp alanındaki eserler de yerleşiklerin dünyasına göç etmiş Oğuz Türklerine hitap eder. Bu Oğuz Türkleri de toplumun sıradan kesimini oluşturmaktadırlar, genelde orta ve alt sınıfı temsil ederler. Her iki gruba hitap eden eserler, genel manada gündelik ihtiyaçları veya mesleki ihtiyaçları karşılamaya yönelik, pratik gayelere hizmet eden el kitapları mahiyetindedirler. Bu anlamda, bahsedilen kitaplardan, özgün, yaratıcı, yeni şeyler söyleyen eserler olmalarını beklememiz için bir neden yoktur. İkinci grupta değindiğimiz çeviriler ise çok daha dar bir kesimi muhatap alırlar. Bu seçkin grup içerisinde padişah ve şehzadeler, ilim adamları, edebî zevkleri olan zenginler ve yöneticiler bulunmaktadır. Artık yapılan çeviriler, dönemin sarayına ulaştırılmakta ve hükümdarlara sunulmaktadır. Bu noktada, çeviri sayısının arttığı görülür. Çok sayıda insana hitap eden az sayıdaki temel eser değil de az sayıda insana hitap eden çok sayıda muhtelif eser söz konusudur. Durum böyle olduğunda, bir sonraki aşamanın özgün Osmanlı tasavvurundaki kemâlât olması tahmin edilebilir. Nitekim öyle de olacaktır. Teoman Duralı'nın "Felsefe Bilime Ramak Kalmışken"¹⁴ adlı makalesinde değindiği durum kendisini gösterir. Ali Şîr Nevâî, Edib Ahmed Yükneki ya da Yusuf Has Hacîb, kadim Türkistan bilgeliğini temsil etmektedirler. Kâtip Çelebi, Gelibolulu Mustafa Âlî gibi münevverler veya İsmail Hakkı Bursevî gibi zatlar ise yeni oluşan Osmanlı bilgeliğini temsil etmektedirler. İki grup arasında, göbek bağı ile bağlı, hikmetin

¹¹ Mercimek Ahmed b. İlyas, *Kâbusnâme-i Keykavus*, haz. Orhan Şaik Gökyay, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2007.

¹² Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, haz. Kemal Yavuz, *Büyüklerin Hazinesi Alimlerin Mihenk Taşı*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2013.

¹³ Ahmed Çelebi el-Amasî, *Mirâtu'l-Mülûk*, haz. Mehmet Şakir Yılmaz, *Sultanların Aynası*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2016.

¹⁴ Bkz. Teoman Duralı, "Felsefe-Bilime Ramak Kalmışken", *Bilim Felsefe Tarihi I*, İstanbul 1991.

birinden diğerine doğrudan aktarıldığı, kesintisiz bir rabita yoktur. Osmanlı tasavvurunu şekillendiren uzun sürecin başında, bahsettiğimiz çevirilerin rolü daha büyüktür.

Sonuç

Bir milletin kültürel gelişimindeki merhaleler, genellikle bir sıra dâhilinde katedilir. İlk aşamada, temel olarak nitelendirilebilecek eserler tercüme edilerek dile kazandırılır; ardından, daha kapsamlı bir tercüme faaliyetine girilir. Bu arada o dile ait ilk yazınsal metinler de ortaya çıkmaya başlar. En son noktada artık bahsi geçen milletin kendine has düşünce sistemi oluşmuş olur ve bu düşünce sisteminin ürünü olan daha nitelikli eserler ortaya çıkar. Aynı şey Osmanlı bağlamında düşünüldüğünde enteresan bir kopukluk durumunun olduğu hissedilebilir. Sanki Türk kültürü, ulaştığı Yusuf Has Hacib, Edib Ahmed Yükneki seviyesinden sonra tekrar başa dönmüş gibidir. Hatta bazen Moğol İstilasası ve benzeri vakalar, bu durumun saiklerinin izahı çerçevesinde sorumlu tutulabilirler. Gerçekten de Moğol İstilasası, oluşan bu tabloda kilit nokta konumundadır. Ancak hatırdan çıkarılmamalıdır ki, bahsedilen iki gelişmişlik durumu birbirlerinden bağımsız biçimde temayüz edecektir.

Kaynakça

- Amasî, Şemseddin Ahmed Çelebi b. Gümüşlüzâde Hüsameddin Hasan, *Mirâtu'l-Mülûk*, haz. Mehmet Şakir Yılmaz, *Sultanların Aynası*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2016.
- Canım b. Özbek, *el-Kemâl fi'l-Furûsiyye*, Fatih nr. 35/3.
- Duralı, Teoman Ş., "Felsefe-Bilime Ramak Kalmışken", *Bilim Felsefe Tarihi I*, İstanbul 1991.
- İbn Mankli, Muhammed b. Mahmud, *Tedbîrâtu's-Sultaniyye fi Siyâseti's-Sanâati'l-Harbiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya nr. 2856.
- İhsanoğlu Ekmeleddin - Ramazan Şeşen - M. S. Bekar - G. Gündüz, *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi I-II*, IRCICA Yayınları, İstanbul 2004.
- İshak b. Murâd, *Edviye-i Müfredede*, haz. Mustafa Canpolat - Zafer Önler, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2016.
- İslâm, *Mu'inü'l-Mürîd*, haz. Recep Toparlı - Mustafa Argunşah, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Kitab fi İlmü'n-Nüşşâb*, haz. İbrahim Delice, *Hülâsa Okçuluk ve Atçılık* içerisinde (s. 195-211 arasında), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.
- Kitab fi Riyâzâti'l-Hayl*, haz. Can Özgür, *Kitabu'l-Hayl: Memluk Kıpçakçası ile Yazılmış İlk Türk At ve Atçılık Eserinin Paris Yazması*, Çantay Yayınları, İstanbul 2002.
- Kitab-ı Gunya*, haz. Mustafa Akkuş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- Kitabu Baytarati'l-Vâzih*, haz. Can Özgür, *Baytarati'l-Vâzih (Metin - İndeks)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1988.
- Mercimek Ahmed b. İlyas, *Kâbusnâme-i Keykavus*, haz. Orhan Şaik Gökyay, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2007.
- Molla Hüsrev, Mehmed b. Feramur b. Ali Muhyiddin, *Dürerü'l-Hükkâm fi Şerh-i Gureri'l-Ahkâm I-II*, İstanbul 1329.
- Mustafa, Şeyhoğlu Sadrüddin, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, haz. Kemal Yavuz, *Büyüklerin Hazinesi Alimlerin Mihenk Taşı*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2013.

- Münyetü'l-Guzât*, Haz. Mustafa Uğurlu, *Münyetü'l-Guzât (Metin - İndeks)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1984.
- Özdal, Ahmet, *Türklerin Savaş Sanatı: Aldatıcı Taktikler & Farklılaşan Stratejiler*, Doruk Yayınları, İstanbul 2008.
- Rubgûzî, Nâsır, *Kıyas-ı Enbiyâ*, haz. İsmet Cemiloğlu, *14. Yüzyıla Ait Bir Kıyas-ı Enbiyâ Nüshası Üzerine Sentaks İncelemesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- Tabîb İbn Şerîf, *Yâdigâr*, Proje danışmanı: Ayten Altıntaş, edit. Orhan Sakin, *15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı: Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf I-II*, Yerküre Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2003.
- Tayboğa el-Eşrefî, *Buğyetü'l-Marâm fî Ma'rifeti'l-Hayli'l-Kirâm*, Köprülü Kütüphanesi nr. 1288/4.
- Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, haz. Reşit Rahmeti Arat, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1947.
- Zerdkâşî, Erenboğa İbn Yusuf, *el-Anîk fi'l-Menâcîk*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed nr. 3469/1.